

Голубка М.М.,
викладач вищої категорії
Львівський кооперативний коледж економіки і права

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНІ ПРИНЦИПИ ДІЯЛЬНОСТІ СОЮЗУ ХЛІБОРОБСЬКИХ СПІЛОК НА БУКОВИНІ «СЕЛЯНСЬКА КАСА» В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ В ПОШИРЕННІ ПРОСВІТИ ТА ЕКОНОМІЧНИХ ЗНАНЬ СЕРЕД НАСЕЛЕННЯ

Голубка М.М. Організаційно-економічні принципи діяльності союзу хліборобських спілок на Буковині «Селянська каса» в другій половині ХІХ – початку ХХ століття в поширенні просвіти та економічних знань серед населення. У статті досліджується економічна діяльність союзу хліборобських спілок на Буковині «Селянська каса» в другій половині ХІХ – початку ХХ століття, що мало на меті поширення просвіти та економічних знань серед населення. Наведено особливості розвитку кооперативного руху на Буковині. Проаналізовано особливості розвитку, проблеми діяльності союзу хліборобських спілок «Селянська каса» та їх вплив на розвиток економічної освіти Західної України в означений період.

Ключові слова: «Селянська каса», кооперативний рух, сільська каса, кредитування, «райфайзенка», курси вищої освіти для селян.

Голубка М.М. Организационно-экономические принципы деятельности союза хлебопашеских объединений на Буковине «Крестьянская касса» во второй половине ХІХ – начале ХХ века в распространении просвещения и экономических знаний среди населения. В статье исследуется экономическая деятельность союза хлебопашеских союзов на Буковине «Крестьянская касса» (вторая половина ХІХ – начало ХХ века), целью которых было распространение просвещения и экономических знаний среди населения. Приведены особенности развития кооперативного движения на Буковине. Проанализированы особенности развития, проблемы деятельности хлебопашеских союзов «Крестьянская касса» и их влияние на развитие экономического образования Западной Украины в отмеченный период.

Ключевые слова: «Крестьянская касса», кооперативное движение, сельская каса, кредитование, «райфайзенка», курсы высшего образования для крестьян.

Holubka M.M. Organizational and economic principles of the activity of tilling association union in Bukovyna «Country paydesk» in the late ХІХ – early ХХ century as the spread of education and economic knowledge among the population. This paper examines the economic activity of tilling associations union in Bukovyna «Country Paydesk» (in late ХІХ-early ХХ century) which was intended to spread education and economic knowledge among the population. The Institution was taking care of cooperation development among the peasantry. The article describes the features of the cooperative movement in Bukovyna. There were analysed the features of development, the problems of the union activity of tilling associations «Country paydesk» and its influence on the economic education development in the Western Ukraine in designated period.

Keywords: «Country paydesk», cooperative movement, peasant paydesk, lending, «Rayfayzenka», higher education courses for peasants.

Постановка проблеми. Досліджувана тема є актуальною, оскільки дає змогу проаналізувати економічну діяльність союзу хліборобських спілок на Буковині «Селянська Каса» в другій половині ХІХ – початку ХХ століття. У науковій роботі відображено питання господарського розвитку окресленого періоду та цілеспрямовані спроби товариства поширювати економічні знання в регіоні серед громади.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зрозуміло, що обмежений обсяг цієї статті не вичерпує всієї економічної діяльності товариства союзу хліборобських спілок «Селянська каса» в другій половині ХІХ – на початку ХХ століття та поширенні

економічних знань в суспільстві, однак її автор уважав за необхідне зосередити основну увагу саме на зазначеній проблематиці. Певні аспекти досліджуваної проблеми проаналізовано науковцями, але не в масштабному вимірі, тому потребують подальшого дослідження.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Аналіз вивчення проблеми показав, що необхідно проаналізувати економічну діяльність союзу хліборобських спілок «Селянська каса» та її вплив на розвиток економічної освіти Західної України в означений період, дослідити структурні складники інституалізації щодо організації підприємницької діяльності товариства і охарактеризувати

основні етапи його роботи на західноукраїнських землях другої половини XIX – початку XX ст., простежити загальні тенденції й особливості, вплив на розвиток економічної освіти в системі економічних знань та господарського життя краю.

Постановка завдання. Мета статті – дослідити економічну діяльність товариства союзу хліборобських спілок «Селянська каса» у другій половині XIX – початку XX століття та проаналізувати спроби товариства у поширенні економічних знань серед населення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Кооперативний рух на Буковині почав поширюватися в 80–90-х роках XIX ст., тобто на 20 років пізніше і менш жваво, ніж на території Галичини. Зародження та активізація спілкового руху на території західних земель України була зумовлена низкою чинників: політикою уряду Австро-Угорщини щодо експлуатації західних земель України як донорів дешевої сировини, сільськогосподарської продукції та напівфабрикатів; перетворенням українських територій на ринок збуту імпортованих кінцевих товарів; активною експансією «чужоземного капіталу»; земельною реформою 1848 р.; браком доступного кредитування населення західних земель України (банками та лихварями); прийняттям у 1873 р. закону про створення сільських спілок; низьким рівнем оплати праці селянства поміщиками й орендарями; браком доступного для селян реманенту, сільськогосподарських машин, робочої та продуктивної худоби.

Фактично кооперативний рух на території Буковини розвивався під впливом та в тісному контакті з кооперативними організаціями Галичини та за підтримки крайової влади. На початку XIX ст. на Буковині діяло близько 50 кооперативів, зокрема сільських «райфайзенок» універсального типу, які здійснювали збут промислових товарів, кредитування, переробку сільськогосподарської продукції тощо. Основною метою діяльності «сільських кас», функціонування яких ґрунтується на принципах Ф. Райфайзена, є самопоміччя сільському населенню Буковини шляхом організації кредитування широкого кола селян.

Фундаментальними принципами сільської кредитної кооперації такого типу були: відсутність обов'язкових вимог щодо обсягів формування пайового капіталу (членських внесків); установлення чітких обмежень у сфері діяльності товариств; необмежена відповідальність членів каси за борговими зобов'язаннями товариства; кредитування винятково членів організації; робота в органах управління каси на безоплатній основі. Як правило, такі спілки починали працювати переважно за рахунок залучених коштів, отриманих під солідарну та пропорційну відповідальність, що давало змогу ставати членами організації навіть малозабезпеченим селянам.

Основними причинами недостатнього обсягу вкладень селянства у діяльність союзу були: низький рівень освіченості селянського загалу і, як наслідок,

відсутність у селі людей, які б могли займатися педагогічно-просвітницькою діяльністю та пояснювати народу необхідність створення заощаджень, переваги їх об'єднання з метою задоволення власних потреб та отримання додаткового доходу; практична відсутність урядової підтримки діяльності таких організацій та політично-партійна війна з постійною агітацією проти розвитку «райфайзенок»; великий рівень конкуренції банків та євреїв, поляків-лихварів тощо.

Оскільки землі Західної України того часу знаходилися під впливом соціально-економічних тенденцій розвитку головної імперії, досвід зародження та основоположні принципи функціонування кредитних організацій того часу були єдиними (рис. 1). Слід зауважити, що активне зародження кредитного руху відбувалося у сільських місцевостях багатьох країн світу як пошук виходу з кризової ситуації занепаду селянського господарства. Галицькі та буковинські території того часу не були винятком.

З розширенням масштабів та диверсифікації видів діяльності кооперативних товариств Буковини виникла потреба їх об'єднання під «крилом власного крайового осередку». Такою організацією в 1903 р. став центральний союз хліборобських спілок типу «райфайзен» у м. Чернівці «Селянська каса», заснований активним організатором і пропагандистом спілкового руху на Буковині С. Смаль-Стоцьким, а першим директором був Л. Когут, який у кожному із випусків часопису, що друкувався при «Сільській касі», мав хоча б одну опубліковану статтю [8, с. 5]. У 1912 р. до структури «Селянської каси» входило 174 кооперативи, серед яких були кредитові, збутові, споживчі, молочарські, орендні, меліоративні, млинарські, пасовищні та інші (у т. ч. 159 «райфайзенок»). Згодом «Селянська каса» стала виконувати роль організаційно-координаційного, фінансового й ревізійного центру майже для загального числа кооперативів Буковини [1, с. 252].

У витягу зі звіту діяльності «Селянської каси» за 1905 р., опублікованого у газеті «Вісник Союзу руских хліборобських спілок на Буковині «Селянська каса» зазначено, що чисельність членів «райфайзенок» тоді становила 10 006 осіб, тобто в середньому «кожда шеста душа Русинів на Буковині приналежна вже до кас позичкових і щадничих згуртованих знов у своїм союзі хліборобських спілок на Буковині «Селянська каса». Станом на кінець звітної періоду сума ощадних вкладів членів «Селянської каси» становила лише 158 821 крон (близько 16 крон на одного члена), натомість запозичений капітал каси становив 1 209 132 крон (120 крон на одну особу). Оскільки капітал товариства був невеликим, то і його чистий дохід був пропорційно низьким, що впливало на розмір резервного фонду «Селянської каси». Так, на одного члена товариства припадало лише 2 крони резервів (загальна сума – 19 244,34 крон). Із усього обсягу виплачених паїв на одного члена припадало 10 крон (загальна сума – 103 708 крон). Натомість

загальна сума коштів, залучених з усіх позичкових та ощадних кас і розділених серед членів організації, у 1905 р. становила 1 249 975 крон (по 125 крон на кожного члена) [1, с. 253].

Дбаючи про найважливіше – про освіту, – перший директор «Сільської каси» Л. Когут «дбає і про те, щоб при союзі постала велика бібліотека про спілковість, яка обіймає всі великі твори в різ-

них світових мовах. Здається, що такої бібліотеки про світову спілковість не було ніде на Україні, і ні один світовий університет не був би міг похвалитися такою багатою книгозбірнею» [8, с. 6].

Через неабиякий брак капіталу «Селянська каса» була вимушена постійно звертатися за допомогою до банківських установ, про це читаємо: «Ця інституція жила, на жаль, із позичених грошей! Нарід,

Рис. 1. Передумови та принципи зародження позичкових кас системи Райффайзена для селян [3]

правда, вже помалу дозрівав, але ще не мав настільки зрозуміння, щоб оперти свої Каси на власних ощадностях, яких дома по скринях було на десятки мільйонів. І коли перед світовою війною 1914 настав був скрутний час щодо позики, наступили в «Селянській касі» труднощі. Однак українські політичні діячі перепроводили санацію тієї інституції. Та внаслідок того др. Стоцький, як голова, і др. Когут, як директор «Селянської Каси», мусіли уступити» [8, с. 6]. Так, на кінець 1909 р. баланс товариства становив 8 550 516 крон, з яких 207 845 крон – власний капітал, 1 900 307 крон – ощадні вклади членів, решта – банківські кредити. За рахунок цих коштів «Селянська каса» кредитувала фізичних осіб та союзні кооперативи; здійснювала фінансове та товарне забезпечення «райфайзенок» і споживчих кооперативів; організувала діяльність молочарського відділу; ревізувала діяльність кооперативів Буковини; реалізувала видавничу діяльність, зокрема публікувала періодичні видання «Вісник Союзу» (1903–1907 рр.), «Народне багатство» (1908–1910 рр.), брошури та книжечки на кооперативно-просвітницькі теми за різними напрямками господарювання; здійснювала парцеляцію земель; опосередковано займалася вирубкою лісу й торгівлею деревом.

Ризикова діяльність товариства щодо поділу земельних угідь, торгівлі деревом та його фінансова залежність від позичкового капіталу призвела до господарської кризи і, як наслідок, його подальшого підпорядкування Крайовому банку (1914 р.).

Слід зауважити, що функціонування центрального союзу хліборобських спілок «Селянська каса» відбувалося на основі досвіду діяльності організацій німецької кооперації в умовах, адаптованих до австрійського законодавства. Саме цей досвід становить значну наукову та практичну цінність під час формування уявлення про економічну думку українських земель кінця XIX – поч. XX ст. та її вплив на розвиток економічної освіти того часу. Найбільш цікавою з цієї точки зору є наукова, викладацька та громадсько-політична діяльність засновника «Селянської каси», професора Чернівецького університету (1885–1918 рр.) та Українського вільного університету в Празі (з 1921 р.), українського буржуазного націоналіста С. Смаль-Стоцького.

Піонер кооперативного руху, керівник культурно-національного відродження Буковини, С. Смаль-Стоцький протягом свого життя був головою Чернівецького студентського товариства «Союз» (1879–1882 рр.), співзасновником товариств «Руська Школа», «Народний Дім», «Буковинський Боян»; активним діячем товариства «Руська Бесіда»; послом Буковинського сейму (1892–1911 рр.); послом парламенту Відня (1911–1918 рр.); редактором газет «Руська Рада» та «Буковина».

Фактично С. Смаль-Стоцький є творцем українського шкільництва на землях Буковини, який

активно відстоював самобутність та оригінальність української мови. Викладаючи українську мову і літературу в університетах, автор друкує свої основні праці: «Руська правопись» (1891–1893 р.), «Руська граматика» (1893 р.), «Буковинська Русь. Культурно-історичний образок» (1897 р.), «Характеристика наукової діяльності І.Я. Франка» (1913 р.), «Шкільна граматика» (1913 р.), «Ідеї Шевченкової творчості» (1914 р.) та ін.

Спільно зі своїми колегами по партії «Національна Рада русинів на Буковині» С. Смаль-Стоцький відстоював цілковиту рівноправність українців у політичному та економічному житті Буковини. У своїх зверненнях він акцентував увагу на тому, що потрібно «дбати про руску (українську) мову; розширювати права української мови у публічному житті; розвивати українську школу, літературу, науку, видавничу справу; збільшувати українську інтелігенцію; ширити свідомість національну; знайомити інші народи з українським духовним життям» [6].

Будучи депутатом Буковинського сейму, у 1893 р. С. Смаль-Стоцький виступив із промовою, присвяченою необхідності створення мережі «райфайзенок» і питанням організації процесу кредитування селян на Буковині. У своїй брошурі «Порадник, як закласти каси позичкові і щадничі (райфайзенки) для руських громад на Буковині» та «Відозві про об'єднання селянських кас» С. Смаль-Стоцький роз'яснив усі особливості заснування кас за системою Ф. Райфайзена та особливості процесу кредитування [7]. Такою організацією цього ж 1893 р. стала спілка «Селянська каса».

У своїй статті «На переломі» С. Смаль-Стоцький закликає народ до активної діяльності, щоб «серед руського (українського) народу розбудити живий спілковий змисл, щоби нарід ... сам з власного почину, без принуки згори, закладав всякі економічні спілки для поліпшення свого матеріального стану» [5].

Із метою підвищення рівня економічних знань у населення Буковини С. Смаль-Стоцький активно опрацьовував та впроваджував досвід організації вищих шкіл селян Німеччини, Швеції, Данії (1906 р.); заснував «Курси вищої освіти для селян» (1910 р.); під час Першої світової війни працював у таборах для військовополонених. Перший курс вищої освіти для сільського населення у Чернівцях розпочався в 1910 р. і був розрахований на два місяці. Програма курсу передбачала вивчення української та всесвітньої історії, етнографії, антропології, історії державного устрою Австрійської імперії, астрономії, географії, гігієни, релігії, історії української літератури, діловодства та рахунків, пожежної безпеки, співів тощо. Викладання велося директором курсів С. Смаль-Стоцьким та педагогами Т. Галіпою, І. Герасимовичем, М. Кордубою, В. Сімовичем. У 1910 р. чисельність слухачів курсів становила 37 осіб, а в 1911 р., коли організацією курсів займалося «Історичне товариство», – більше 80 [2, с. 206].

У процесі своєї активної громадської діяльності С. Смаль-Стоцький приділяв значну увагу економічному становищу Буковини, зокрема щодо виправлень несправедливостей та помилок у чинному кадастрі ґрунтів Буковини. Із цією метою за підтримки Є. Пігуляка в 1896 р. діяч організував сільські віче, на засіданні яких виявляв існуючі недоречності та проблеми діючого кадастру та настирливо рекомендував українцям складати клопотання з вимогою внесення коректив до кадастру. Результатом ініційованої та проведеної С. Смаль-Стоцьким ревізії тодішнього кадастру був перегляд тарифів: зниження їх для ставків та ріллі, підвищення для продуктивних полів та лісів [4, с. 118]. Такі зміни сприяли вирівнюванню становища в оподаткуванні землі й указали українському селянству можливі шляхи вирішення економічних проблем краю.

Висновки. Таким чином, діяльність союзу хліборобських спілок «Селянська каса» на Буковині зробила неабиякий внесок у розвиток кооперативної, фінансово-економічної освітньої діяльності Західної України в другій половині XIX – початку

XX ст., продемонструвавши переваги та недоліки організації та ведення кредитної діяльності спілкових організацій. Найбільша цінність створення цього товариства полягала в тому, що вона давала можливість звичайному селянству отримувати досвід ведення власного господарства, водночас збагачуючи економічну думку українського народу здобутками західних кооператорів. Здійснюючи активну просвітницьку, педагогічну, видавничу діяльність, С. Смаль-Стоцький усіма можливими шляхами намагався пробудити в українців національну свідомість, спонукав їх до підвищення свого освітнього та культурного рівня. Незважаючи на втрату «Селянською касою» своєї громадської функції внаслідок здійснення низки ризикових операцій, її існування довело нагальність потреби пошуку нових шляхів економічного розвитку українського господарства.

Ефективність економічної діяльності товариства залишається остаточно не розв'язаною, дискусійною, потребує уточнень та подальшого розвитку, що й обумовлює необхідність проведення подальшого наукового дослідження в даному напрямі.

Список літератури:

1. Ботушанський О. Документи, що свідчать про боротьбу громадськості Буковини проти зловживань у сільському самоврядуванні / О. Ботушанський // Питання історії України : зб. наук. ст. – Чернівці : Зелена Буковина, 2006. – Т. 9. – С. 227–232.
2. Гіптерс З.В. Реалізація педагогічних ідей с. Смаль-Стоцького у становленні національної та економічної освіти дітей і дорослих / З.В. Гіптерс // Педагогіка і психологія професійної освіти. – 2013. – № 2. – С. 200–210.
3. Корінець Р. Кредитні спілки: випробувано часом / Р. Корінець // Інститут сільського розвитку. – К., 2005. – 17 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.icr.org.ua/files/261_kobersky.doc.
4. Пенішкевич О.І. Розвиток українського шкільництва на Буковині (XVIII – поч. XX століття) : [монографія] / О. І. Пенішкевич. – Чернівці : Рута, 2002. – 520 с.
5. Смаль-Стоцький С. На переломі / С. Смаль-Стоцький // Буковина. – 1905. – Ч. 45–46. – С. 2.
6. Смаль-Стоцький С. Політика реальна / С. Смаль-Стоцький // Буковина. – 1896. – Ч. 84.
7. Смаль-Стоцький С. Руський нарід – руська мова / С. Смаль-Стоцький // Буковина. – 1889. – Ч. 1, Ч. 2.
8. Т.І.Б. Д-р Лев Когут / Т.І.Б. // Наша думка : орган суспільної критики. Додаток до двотижневика «Комар». – Мюнхен. – квітень 1948. – Ч. 7(8). – С. 5–6.